VIKIPEEDIA

Navaho keel

See artikkel ootab keeletoimetamist.
Kui oskad, siis palun aita artiklit keeleliselt parandada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Navaho_keel&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

See artikkel vajab toimetamist. *(Jaanuar 2020)*
Palun aita artiklit toimetada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Navaho_keel&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

Navaho keel või ka **navajo keel** on apatši keelkonda kuuluv indiaanikeel. Keelt räägitakse Kirde-Arizonas, New Mexico loodeosas, Kagu-Utah´s ning mõneti ka Colorados.

Navaho keel (*Diné bizaad*)	
Kõneldakse	Ameerika Ühendriigid
Piirkonnad	Arizona, New Mexico, Utah, Colorado
Kokku kõnelejaid	171,000 [1]
Keelesugulus	apatši keeled navaho keel
Keelekoodid	
ISO 639-1	nv
ISO 639-2	nav
ISO 639-3	nav

Sisukord

Keele elujõulisus
Arvsõnad
Keele struktuur
Süntaks
Konsonandid
Vokaalid
Keelenäide
Huvitavat
Vaata ka
Viited

Keele elujõulisus

Keelekõnelejate arv on 171 000, millest 7600 räägivad navaho keelt ainsa keelena ja 120 000 emakeelena. Keel on ohustatud staatuses. Seda kasutatakse jõuliselt mõnedes peredes ning koolides keelekümblusprogrammides. Ametlikult õpetatakse navaho keelt mitmetes ülikoolides. Navaho keeles on leida kirjandust ja ka uut meediat. Navaho keeles on koostatud sõnaraamatuid ja sellesse on tõlgitud aastatel 1985–2000 piibel. Kirjakeeles kasutatakse ladina tähestikku.[1]

Arvsõnad

Navaho keeles on kasutusel kümnendsüsteem ja esimesed kümme arvsõna[2] on:

1 – *t ʼááłá ʼí*

2 – *naaki*

3 – *tááʼ*

4 – *dı́ı́ʼ*

5 – *ashdlaʼ*

6 – *hastą́ą́*

7 – *tsostsʼid*

8 – *tseebíí*

9 – *náhástʼéí*

10 – *neeznáá*

Keele struktuur

Navaho keel on toonikeel ja seda on hiljem raske õppida, kui ei olda sellega tuttav lapsepõlvest. Navaho keeles on kaks tooni: kõrge ja madal. Silbid on vaikimisi madalatoonilised. Pikkade häälikutega kombineerub neli võimalust: kõrge *ąą* ja *ęę*, madal *aa* ja *ee*, tõusev *aá* ja *eé*, langev *áa* ja *ée*. Pikkade vokaalide kontuurtoone peetakse kõrvuti olevate kahe täishääliku erinevateks toonideks: tõusev *‹aá›* ja langev *‹áa›*. Kõrge toon on tähistatud akuudiga. Madal toon on märkimata. Häälik *n* võib kanda nii madalat kui kõrget tooni *‹ń›*.

Algul ei olnud sel keelel kirjapilti, sest näiteks esindab navaho ortograafias täht *h* kaht erinevat häälikut: see hääldatakse kui *x* ja kui *h*. Kui *x*-ile eelneb *s*, on see alati kirjutatud kui *x* ja mitte kunagi kui *h*, et see ei oleks ekslikult segi aetav *sh*-ga. Kõrisulghäälikut ei kirjutata sõnade algustesse. *Gh* jaoks mõlemad nii palatalisatsioon kui huultega moodustatavad häälikud on esitatud ortograafias kus see on kirjutatud kui *y* palataliseeritud variandis ja *w* huultega moodustatavas variandis. Nasaalseid häälikuid tuuakse esile *ogonęk* aktsendiga, sageli kutsutud ka kui "nina konks".

Kõrgete toonide ja nasaalsete häälikute kombinatsioonid on sagedased ühes ainsas häälikus: *ą́*.

Süntaks

Navaho keel on aglutinatiivne, polüsünteetiline. Sõnajärg navaho keeles on SOV, sõnad järjestuses: subjekt, objekt, verb.

Paljud eessõnad sulanduvad omavahel nagu fusiivsetes keeltes. Ülekaalus on tegusõnad, nimisõnu on vähem, lisanduvad abisõnad. Inglise grammatikale vastavaid omadussõnu pole. Verbid on koostatud põhisõnadest, millele lisanduvad tuletusliidetest eesliited. Igal verbil peab olema vähemalt üks eesliide. Eesliited on verbile lisatud kindlas järjekorras. Eesliited on käänatud isiku ja numbri järgi.

Konsonandid

Navaho keeles on järgmised konsonant-foneemid IPA transkriptsioonis[3]:

Konsonandid

		Labiaalne	Koronaal			Dorsaal	Glotaal
			apikaal	laminaal	lateraal		
Paus	aspireerimata	p	t			k, k^w	ʔ
	aspireeritud		t^h			k^h	
	glotalisatsioon		t’			k’	
Afrikaat	aspireerimata		ts	tʃ	tl		
	aspireeritud		ts^h	$tʃ^h$	tɬ		
	glotalisatsioon		ts’	tʃ’	tɬ’		
Frikatiiv	heliline		z	ʒ	l	ɣ	h, h^w
	helitud		s	ʃ	ɬ	x	
Nasaal	tavaline	m	n				
Poolvokaal		w		j			

Vokaalid

Navaho keeles on neli põhilist vokaali: *a*, *e*, *i* ja *o*.

Lühikesed: *a* ja *e*;
pikad: *aa* ja *ee*;
nasaalsed häälikud: *ą* ja *ę*;
pikad nasaalsed häälikud: *ąą* ja *ęę*.

Navaho keeles esinevad selliste omadustega vokaalid[3]:

Vokaali omadused

	Eesmine	Tagumine
Kõrge	i	
Keskmine	e	o
Madal		a

Keelenäide

- 1. *Ayęęzhii mándígíiya bee sit’é*
- 2. *Mandagíiya bee ayęęzhii sit’é*[4]

Tõlge eesti keelde: "küpseta mune võiga".

- 1. variant otsetõlkes: munad või-millega-need-küpsetatud.
- 2. variant otsetõlkes: või-millega munad need-on-küpsetatud.

Huvitavat

- Navahod on rendile andnud suurema osa ettevõtetest mitmesugustele firmadele. Kõige märkimisväärsem neist on navahode ehitatud elektriseadmete tehas, mis toodab transistoreid ja superminiatuurset elektroonikat kosmoselaevadele. Toimetulek sellise moodsa tootmisega valmistas navahodele alguses palju raskusi, alates keelelistest raskustest. Navahode keeles puudusid sõnad elektroonika vallast pärit terminite tähistamiseks. Need tuli luua. Näiteks alumiinium sai navaho keeles nimeks "läikiv metall" ja ostsillaatorit tähistatske sõnaga, mis tähendab "tunnel". [5]
- 1946. aastal hakkasid navahod välja andma oma ajalehte "Adahooniigii". Selle trükkimisel kasutati etnograafide L.Farge'i ja Harringtoni koostatud ladina tähestiku põhist tähestikku. [5]
- Navahod on apatši keelkonda kuuluv suguharu. Nimetus "navahod" tuleneb *´tiua* ehk tewa-keelset sõnast *navahu*, mis tähendab "suur külvimaa". Navahode oma nimetus *de´na* tähendab "inimesed". [6]
- Navaho keel on nii unikaalne, et navaholasi kasutati II maailmasõja ajal Vaikse Ookeani laevastikus radistidena. Salakoodi ei murtud kunagi. Navaho keel oli kõige edukam salakood terves sõjaajaloos.[7]

Vaata ka

- Navahokeelne Vikipeedia

Viited

1. http://www.ethnologue.com/language/nav
2. http://www.languagesandnumbers.com/how-to-count-in-navajo/en/nav/ (26.04.2014)
3. http://coyotepapers.sbs.arizona.edu/CPXVI/3.fountain.pdf
4. http://navajowotd.com/post/40109905575/bee
5. Milosalv Stingl. "Indiaanlased ilma tomahookideta". Tallinn: Kirjastus "Eesti Raamat". 1981, lk 354
6. Dee Brown. "Mata mu süda. Wounded knees". Tallinn: Kirjastus "Eesti Raamat". 1975
7. http://www.navajocodetalkers .org/

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Navaho_keel&oldid=5541438"

Selle lehekülje viimane muutmine: 13:50, 23. jaanuar 2020.

Tekst on kasutatav vastavalt Creative Commonsi litsentsile "Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel"; sellele võivad lisanduda täiendavad tingimused. Täpsemalt vaata Wikimedia kasutamistingimustest.